

18. YÜZYIL SONRASI TÜRK MODERNLEŞMESİNİN SINIFSAK TEMELLERİ

Mehmet Devrim TOPSES¹

ÖZ

İnsan birliktelikleri ve toplumlar öncelikle ekonomik bir gerçeklik temelinde oluşur ve gelişirler. Sosyo-ekonomik gerçekliğin toplumsal yaşamın açıklanmasında belirleyici önem taşımasının nedeni, insanın biyolojik bir organizma olmasıdır. Öyleyse toplumsal olayları bilimsel açıdan çözümleyebilmek, onların içinden çıktığı ekonomik gerçeklikle birlikte incelenebilmesini gerektirir. Bu çalışmamızın amacı, 18. yüzyılda başlayan Türk modernleşme hareketinin sınıfsal boyutlarıyla açıklanabilmesidir. Ülkemizde 20. yüzyıl boyunca Türk modernleşmesinin sosyolojik çözümlemesine ilişkin gerçekleştirilen çalışmaların önemli bir bölümü, iki açıdan yanlışa düşmüşlerdir. Birinci olarak konuyu yalnızca toplumsal yapının üst yapısal kurumları arasındaki ilişkiler alanında ele almışlar, sürecin ekonomik-sınıfsal boyutlarına genellikle değinmemişlerdir. İkinci olarak ise laiklik ve hümanizma gibi çağdaş insan değerlerinin evrenselliği ilkesine mesafeli durmuşlardır. Oysa insanlığın yararına olan, onu geliştiren ve önem veren her yenilik, hangi coğrafyada olursa olsun bütün insanlığın ortak ürünüdür. Herhangi bir sosyal yapının daha gelişmiş bir uygarlıktan çağdaş insan değerleri konusunda örnek alması, toplumsal yaşamını düzenlerken bunlardan yararlanması olağan ve gereklidir. Türk modernleşmesinin günümüzdeki başarı ve başarısızlıklarının sosyolojik değerlendirmesinde öncelikle ekonomik ve sınıfsal değişkenlerin ele alınması gerekir. Bu araştırma, bütünüyle literatür taramasına dayalıdır. Araştırmamızda, Türk modernleşme sürecinin ulusal ve uluslararası ticaret yoluyla geçinip zenginleşen sınıflar öncülüğünde gerçekleştiği, Türk modernleşmesine asıl rengini veren değişkenin önce uluslararası ve sonra yerli burjuvazi olduğu, emek yoluyla geçinen geniş toplumsal kesimlerin ise Türk modernleşmesinin biçimlenmesinde söz sahibi olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk modernleşmesi, Toplumsal Değişme, Toplumsal Sınıflar, Tarihsel Materyalizm

¹Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, devrimtopses(at)comu.edu.tr

CLASS BASED FOUNDATIONS OF THE POST 18th CENTURY TURKISH MODERNIZATION MOVEMENT

ABSTRACT

Communities and societies exist and develop based on financial realities. The reason that socio-economic reality explains societal life is that humans are biological organisms. Thus, determining societal events in terms of science is possible by cross-examining them with financial realities. The aim of the study is to explain the class based dimensions of the Turkish modernization movement that started in the 18th century. The majority of the studies conducted during the 20th century on sociological analysis of the Turkish modernization movement has made two mistakes. Firstly, they dealt with the issues only surrounding the relationships among the superior institutions of society and they generally ignored the financial and class-related dimensions of the movement. Secondly, they remained aloof to the universality principle of modern human values like secularism and humanity. However, any innovation that is in favor of humanity, that develops and cares about humanity, is the common product of all humanity whatever its geographical roots come from. It is common and necessary that any social structure pattern itself on a more developed civilizations' humanity values. Also, economic and class variables are to be dealt in any sociological assessment of the Turkish modernization movement's current success and failures. This study is completely based on the literature review. The study findings suggest that the Turkish modernization process was led by the class that became rich by means of national and international trades, that the principal variable which essentially influenced the Turkish modernization process was firstly the international and secondly national bourgeoisie, and that large social communities that survive on the basis of labor were not involved and have a voice in shaping this movement.

Keywords: Turkish modernization, Social Change, Social Classes, Historical Materialism

Topses, Mehmet Devrim. "18. Yüzyıl Sonrası Türk Modernleşmesinin Sınıfsal Temelleri". *ulakbilge* 5. 17 (2017): 1857-1874

Topses, M. D. (2017). 18. Yüzyıl Sonrası Türk Modernleşmesinin Sınıfsal Temelleri. *ulakbilge*, 5 (17), s.1857-1874.

1. Giriş

Geniş boyutlu insan ilişkileri sistemi olarak tanımlayabileceğimiz toplumsal yapı, en temel ve somut insan ihtiyaçlarının ürünüdür. Biyolojik donanımı diğer canlılara göre daha zayıf durumda olan insanın, beslenme, barınma ve korunma gibi ihtiyaçlarını tek başına karşılayamayacağı ve bu nedenle toplum gibi örgütlenmiş insan ilişkilerine göbekten bağımlı olduğu gerçeği, öncelikle 14. yüzyılda İbn Haldun tarafından önemle vurgulanmıştır. İbn Haldun'a göre insan yaşamı işbölümü ve dayanışmayı gerektiriyorsa, insanların toplum halinde yaşamaları onların tercihleri değil, zorunluluklarıdır (Haldun, 2011:213; Haldun, 2013:121). Toplumun maddi temellerine ilişkin daha ayrıntılı bir çözümleme yöntemi ise 19. yüzyılda Marks ve Engels'in geliştirdiği tarihsel materyalizmdir. Toplumun bilimsel çözümlemesi olarak tarihsel materyalizm, toplumsal sınıfların amaçlarını ve diğer sınıflarla girdikleri çatışmaları sosyal yapının diğer unsurlarına içeriğini kazandıran belirleyici bir etmen olarak ele almaktadır (Malinin, 1979:9). Eğer toplumsal yapıdaki ilişkiler böyle işliyorsa, toplumsal yapıdaki insan ilişkilerini oluşturan sanatlar, törel değerler, felsefi anlayışlar, edebiyatlar, inançlar ve savaşların öncelikle maddi bir zemini bulunmaktadır. Bu durumda sosyal olaylar tek başlarına ya da kendi aralarındaki ilişkilerle değil, fakat onların altında belirleyici bir etmen olan ekonomik-sınıfsal temelleriyle birlikte incelendiğinde bilimsel anlamıyla çözümlenmiş olurlar. Din, gelenek, siyaset, eğitim gibi üst yapı kurumlarının kendi içinde özerkliği bulunmasına ve toplumsal yapıyı çok çeşitli boyutlarda etkileyebilmelerine karşın, bir toplumsal yapı genel olarak ekonomik ve sınıfsal ilişki biçimlerin belirleyiciliği altındadır. Bu nedenle tarihsel olay incelemelerinde birinci adım, konu aldığımız süreç içindeki kültürel yapıyı oluşturan bütün ekonomik ve sınıfsal ilişki biçimlerinin ayrıntılı olarak çözümlenmesi, ikinci adım ise diğer sosyal olayların söz konusu maddi gerçeklikle birlikte ortaya konulmasıdır.

Türkiye'de 18. yüzyılda başlayıp 21. yüzyıla kadar süren modernleşme sürecinin özünü, dünya kapitalist sistemiyle bütünleşme yolunda atılan adımlar oluşturmaktadır. İki yüzyıllık tarihsel süreç içinde sayılabileceğimiz kültürel değişimlere yön veren temel olgu, bu sürecin başında bulunan yöneticilerin ve sınıfların benimsemiş oldukları "kapitalist yoldan kalkınma" amaçlarıdır. Dünya kapitalist sistemi, 16. yüzyılda Batı'da başlayıp bütün dünyaya yayılan Batı merkezli ekonomik ilişkiler ağı olarak tanımlanabilir. Bu yönüyle Türk modernleşmesi, 20. yüzyılda oluşturulan ve Kongar (2004:227)'in ifadesiyle "Batı tarafını tutan", Batılılaşmayı esas alan modernleşme kuramlarıyla aynı çizgidedir. Türkiye'de modernleşme sürecinin başarıları ve başarısızlıkları, tutarlılıkları ya da çelişkileri, onun temelindeki kapitalizmden ve kapitalizmle bütünleşme amaçlarından ayrı düşünülemez.

2. Kuramsal Temeller

Ülkemizde Türk modernleşmesine ilişkin 20. yüzyıldaki sosyolojik incelemeler sayıca yeterli görünmesine karşın, bu incelemeler genel olarak tek tip bir yöntem anlayışından yola çıkan, nitelik açısından ise oldukça sınırlı çalışmalardır. Ankara ekolü olarak ayırabileceğimiz Dil Tarih ve Coğrafya fakültesinde Behice Boran ve Niyazi Berkes'in alt yapıya doğru yönelmiş daha derinlemesine incelemelerini saymazsak, 20. yüzyılda Türk modernleşmesine ilişkin kuramsal yaklaşımlar birinci olarak bu tarihsel dönemi üst yapı kurumlarının kendi aralarındaki ilişkileri boyutunda ele almışlar, sürecin ekonomik ve sınıfsal boyutlarını görmemişlerdir. Örneğin Ziya Gökalp, toplumsal gerçekliğin insan bilincini belirlediği yönündeki tarihsel materyalizm kuramını bir "yanılgı" olarak değerlendirmektedir. Ona göre tam tersine bir işleyiş söz konusudur: "Tasarımlarımız, toplumsal gerçekliğimizi belirlemektedir" (Gökalp, 2004:63-65). "Modernleşme sürecimizde bilim, sanat, ekonomi ve felsefe alanlarında Türklük bilincine özgü bir kişiselilik gösterebilirsek başarılı olabiliriz" (2004:65). Bu noktada Gökalp'in tarihsel materyalizmin tümüyle karşısında bir metodolojiyi kullandığı görülebilir. İkinci örneğimiz Mümtaz Turhan'a göre Türk modernleşmesinin toplumsal amaçlarına ulaşma konusundaki başarısızlığı, Batı'nın bilimsel zihniyetine yeterli ilgi gösteremeyişimizden kaynaklanmıştır. Turhan'a göre yalnızca fabrika açmakla modernleşmeyi başaramayız. Türkiye'nin modernleşmesinde yeni kuşakların eğitimi belirleyici derecede önem taşır (1980:55-56). Böylece Gökalp ve Turhan'ın Türk modernleşmesine bakışları, onun kapitalist temelli gelişimini destekleyen üst yapısal inceleme ve önerilerle sınırlı kalmıştır.

Başka bir yaklaşım geliştiren Baykan Sezer'e göre Türk modernleşmesinin başlıca yanılgısı kendi tarihimizden vazgeçmemiz ve Doğu-İslam medeniyetini terk etmemizdir (Sezer, 1988:35). Oysa Sezer'e göre Osmanlı Devleti'nin yüzyıllardır Batı egemenliğine karşı savaş veren birikimli bir tarihi bulunmaktaydı. Bu tarihin bilincine vardığımız ölçüde doğru olan, kendi medeniyetimizin sınırları içinde bir kalkınma yolu benimsemektir (Kızılcı, 2000:83-86). Böylece Sezer, Osmanlı tarihini sınıfsal boyutlarından ayrı incelemiş, bütün bu tarihi toplumsal sınıfların ortak tarihi olarak görmüş, Türk modernleşmesini yalnızca bilinç ya da zihniyet meselesi olarak değerlendirmiştir. Konuyu inceleyen diğer bir sosyoloğumuz Orhan Türkdoğan "Batı değer yargıları ve inanç sistemlerini kendi tarihi gelişimimizin bir yansıması olarak gördüğümüz ölçüde başarılı olamayacağımızı" vurgulamış, bu çizgi doğrultusunda Atatürk sonrası eğitim sistemimizin Türk hümanizması adı altında kendi tarihimizi reddeden bir eğilime yöneldiğini savunmuştur (2004:633). Böylece Türkdoğan, öncelikle uygarlığın evrenselliğini reddetmekte sonrasında ise ele aldığı dönemleri yalnızca üst yapısal açıdan incelemektedir. Şerif Mardin ise 19 ve 20. yüzyıllardaki Türk modernleşmecilerinin materyalist, organist ve Darwinci

teorilerden etkilenmelerini yadırgamanın ötesinde belirgin bir sınıfsal çözümlemeye bulunmaz. Tarihçi ve Doğu bilimci Y.A. Petrosyan (2015:17) da, benzer bir çıkarımda bulunmuş, “Mardin’in Jön Türk hareketini yalnızca politik ve ideolojik çerçevede incelemiş olmasına karşın, Jön Türk hareketinin sosyal tabanını ortaya sermediğini” ifade etmiştir.

İkinci olarak ise Türk modernleşmesinin kapitalist temellerini görüp, toplumsal yapının kapitalizmle uyumlu duruma getirilmesini öncelikli adım olarak gören kuramsal yaklaşımlar bulunmaktadır. Örneğin Prens Sabahaddin, Batı uygarlığının temelinde kapitalizm olduğunu görmüş, Türkiye’de 18. yüzyıldan başlayıp 20. yüzyılda süregelen kapitalist modernleşmeyi bütün varlığıyla desteklemiştir. Sabahaddin’in önerilerindeki amaç, toplumsal yapıyı kapitalist gelişmeye engel olmayacak bir örgütlenmeye dönüştürmektir. Ona göre, özel girişimcilik ve adem-i merkeziyetçilik temelinde modernleşme, eğitim kurumunun yeniden örgütlenmesiyle gerçekleştirilebilir (Sabahaddin, 1999: 56). Türk modernleşmesinin başarısını özel girişimciliğin yaygınlaşmasına bağlayan Sabahaddin’in bu yaklaşımı, konunun maddi temellerini vurgulaması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Bununla birlikte Sabahaddin’in duruşu, maddi temellerdeki değişimi “eğitim” ve “zihniyet” gibi üst yapı kurumlarından başlatması açısından yine tarihsel materyalist yöntem anlayışının dışında ve karşındadır.

Öyleyse, 20. yüzyılda Türk modernleşmesini çözümlemek için yola çıkan Türk sosyologlarının önemli bir bölümü inceledikleri tarihsel sürece yalnızca “zihniyet kalıpları” gözlüğünden bakmışlardır. Bu çözümlemelerin Türk modernleşmesi kapsamında ulaştıkları en belirgin sonuç “zihniyet uyumsuzluğu”, “kendi özümüzden vazgeçmemiz” ya da “Batı taklitçiliğimiz”dir. Onlar modernleşme süreciyle birlikte Türk toplumunda düşünce, değer ya da inanç değişkenleri açısından ortaya çıkan toplumsal ikiliği saptamışlar, fakat söz konusu ikiliği getirip “Batı hayranlığına” ya da Batı düşüncesinden “yanlış zihniyetleri” almamıza bağlamışlardır. Bu saptamalar giderek, çağdaş uygarlık değerlerine ve onların evrenselliğine itiraz etmeye kadar varmıştır. Türkiye’de modernleşme yönünde ortaya çıkan toplumsal değişimler ile kapitalizmle bütünleşme eğilimleri aynı dönemlere denk gelmesine karşın, Türkiye’nin kapitalistleşme yönünde attığı adımlar ve kapitalist yoldan kalkınma amaçları inceleme kapsamına çoğu defa hiç alınmamıştır. İnsan ilişkilerinde “duyguların yok olması”, “bencillik”, “çıkarıcılık”, “manevi boyutun giderek daralması” konuları, 18. yüzyıldan beri gelişen dışa açık bir kapitalizmin sonuçlarıyla yeterince ilişkilendirilmeden, doğrudan doğruya çağdaş uygarlık değerlerini sahiplenme çabalarımıza bağlanmıştır.

Türk modernleşmesi çalışmalarına ilişkin olarak değinilmesi gereken ikinci nokta ise şudur: Avrupa’da ortaya çıkan yeni sanat ve edebiyat anlayışları,

aydınlanma, hümanizm, materyalizm ya da bilimsel-seküler düşünce gibi evrensel insanlık değerlerinin Türk aydınlarını etkilemesi ve Türk kültürüne yayılması, yukarıdaki sosyal bilimcilerce “Batı hayranlığı” olarak değerlendirilip küçümsenmiştir. “Türkiye’nin kendine özgü bir toplum olduğu ve başka kuramlarla incelenemeyeceğini” ileri süren sosyal bilimcilerimiz, modernleşmeci aydınlarımızın evrensel insanlık değerlerine yönelik ilgisini dudak bükerek karşılamaktadırlar. Oysa uygarlık tarihi göstermiştir ki, toplumsal yapıların kendine özgün kültürel özellikleri bulunmakla birlikte, bütün sosyal yapıların bağlı olduğu ortak nedensellikler vardır. Üstelik ortak nedensellikler, kendine özgülüklerden daha geniş ve güçlüdür. Söz konusu ortak nedensellikleri bulmak, sosyal bilimlerin en temel işlevleri arasındadır. Ayrıca bilim, sanat, edebiyat, sağlık ve kültür alanlarında ortaya çıkan bütün yenilikler, hangi coğrafyanın ürünü olursa olsun özünde bütün insanlığın ortak mirasına seslenmektedir. “Biz bize özgüyüz”, “yabancı kuramlar bizi açıklamaz” gibi köktenci ön kabuller, insanlığın nesnel gerçekliği ile uyuşmayacaktır. Türk modernleşmesindeki durgunluğu anlamanın yolu, öncelikle konu olarak seçtiğimiz dönemlerin maddi temellerinde aranmalıdır.

Aşağıdaki bölümde, Türk modernleşmesinin ekonomik-sınıfsal yapısı 18. yüzyılın sonundaki 3. Selim ve 2. Mahmut dönemlerinden başlayarak inceleme konusu yapılmıştır. 1. Meşrutiyet Dönemi, çok kısa sürmesi ve döneme ilişkin yeterli verilere ulaşılamaması nedeniyle inceleme alanımıza dâhil edilmemiştir. Araştırmamızın konusu bu tarihsel dönemlerden Cumhuriyet Döneminin 1930’a kadar olan bölümüyle sınırlıdır. Konu olarak belirlenen yüz kırk yıllık süreç, Türkiye’deki dört toplumsal sınıfın kendi aralarındaki mücadelelerini içermektedir. Bu sınıflardan birincisi, dış ticaretten zenginleşen ve çoğunlukla azınlıklardan oluşan büyük burjuvazi çevreleridir. İkinci toplumsal sınıf, tımar sisteminin bozulduğu 16. yüzyıldan sonra geniş toprak mülkiyetleri edinen ve Tanzimat yenilikleriyle mülkiyetlerini güvence altına alan yerli toprak sahipleridir. Aynı zamanda bu toprak sahipleri, sonraki dönemde üçüncü toplumsal sınıfı oluşturan Müslüman-Türk burjuvazisinin öncüleridir. Son olarak ele aldığımız toplumsal sınıf ise toprağa bağlı durumda yaşayan ve kol emeğinden başka geçim kaynağı bulunmayan köylülüktür. Köylü sınıfının diğer toplumsal sınıflardan ayrılan belirleyici özelliği ise konu olarak seçilen dönemde Türkiye toplumsal yapısının en geniş ve en kitlesel sınıfını oluşturmasıdır. Bunun anlamı şudur ki, Türkiye’de modernleşme sürecinin kalıcılığı ve başarısı, uzun dönemde bu yeniliklerin köylü sınıfıyla olan alışverişine göre belirlenmiş olacaktır.

3. İlk Modernleşme Hareketlerinin Sınıfsal Temelleri

Osmanlı toplum yapısında modernleşme hareketlerinin ilk sistemli örnekleri 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra görülür. Bu döneme ilişkin sosyolojik

değerlendirmelerin önemli bir bölümü daha çok askeri ve hukuksal reformlar üzerinde duruyor olsa da, yüzyılın sonunda başlayan reformların maddi temelleri bulunmaktadır. Askeri ve hukuksal reformları yaratan ve biçimlendiren unsur, dönemin ekonomik-sınıfsal ilişkilerdir. Ahmad (2007:35) bu gerçeğe dikkat çekerek, Osmanlı’da gelişen Batılılaşma hareketlerinin merkezinde “elit sınıfların ve bürokrasinin kendi mülkiyet haklarını güvenceye kavuşturma yönündeki amaçları” bulunduğunun altını çizerken; Aydın (2013:389) söz konusu değişimleri öz olarak “egemenlerin yeni ihtiyaçları temelinde yaptıkları düzenlemeler” olarak görmektedir. Bu durumda 3. Selim ve 2. Mahmut Dönemlerindeki askeri ve hukuksal reformlar tek başına değil, bu dönemlerin aynı zamanda “Osmanlı devletinde serbest piyasa ekonomisine geçişin ilk adımlarını içermekte olduğu” (Karpas, 2006:29) gerçeğiyle birlikte incelenmelidir. Tanzimat öncesindeki dönemde toplumsal yapının kapitalizme doğru evrimini başlıca üç başlık altında inceleyebiliriz.

3.1. Serbest Ticarete Dayalı Müslüman Sınıfın Doğuşu ve Güçlenmesi

Birinci olarak 3. Selim ve 2. Mahmut dönemleri tımar gelirlerinin tahsil edilmesinin profesyonelleştiği ve böylece zenginleşen bir mültezim sınıfının doğduğu tarihsel süreci içermektedir (Gürakar, 2012:77). İkinci olarak, bu dönem reformları, Türkiye’de küçük ölçekli yerli girişimciliğin aleyhine olarak, ithalata dayalı dış ticaretten zenginleşen yeni bir sınıf yaratmıştır (Berkes, 1972b:274). Adına “Hayriye tüccarı” adı verilen bu sınıf, 3. Selim ve 2. Mahmut tarafından desteklenmiştir (Findley 2011:34). Örneğin 3. Selim Dönemi’nde tahıl ve ekmek ticareti üzerindeki kontrol kaldırılmış, 2. Mahmut Dönemi’nde ise yerli tüccarlara tanınan kimi ayrıcalıklar silinmiştir (Ahmad, 2008: 38; Aytekin, 2015:47). Bu dönemde Küçük Kaynarca ve Yaş barış anlaşmaları ile Karadeniz Rus ticaretine açılmış, Avusturya ve Batı ülkeleriyle ticaret ilişkileri giderek gelişmiş, böylece Karadeniz sahillerinde yaşayan ve ticari açıdan İstanbul ve Anadolu’ya bağlı bir tüccar sınıfı giderek güçlenmiştir (Karpas, 2006:12). Kısacası 18. yüzyıl sonrasında kapitalizme dayalı ama daha çok ithalattan zenginleşen sınıfların desteklendiği görülür. Bu değişim yerli küçük üreticiler ve köylülerin çıkarlarının dışındadır. Öyleyse Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması çabalarını ve Nizam-ı Cedit ordusunun oluşturulmasını serbest ticarettten zenginleşen bu yeni sınıfların desteklenmesi ve gelişmelerinin önündeki engellerin kaldırılması amacı kapsamında çözümlememiz gerekir.

3.2. Yeniçeri Ocağı’nın Kaldırılması

Modernleşme hareketleri başladığında, yeniçeri ocağının en belirgin sosyo-ekonomik işlevi, küçük zanaatkarlar, esnaf, göçmen ve diğer kent yoksullarını içine

alan ticari faaliyetleri yürütüyor olmasıydı (Berkes, 1972a: 114; Aytekin, 2015:47; Gürakar, 2012:77). Yeniçerilerin bu dönemde “devletin ekonomik güdümlülüğünün sürekli dara soktuğu bir halk sınıfı” olduğu yönündeki değerlendirmeler, Yeramismos (1980:259) tarafından da yapılmıştır. Bu bakış açısına göre, iç pazara dayalı ticaret ekonomisi, 3. Selim ve sonrasında 2. Mahmut tarafından desteklenen serbest piyasa ekonomisi ve ithalata dayalı zenginleşen yeni toplumsal sınıflar için engel oluşturmaktaydı. Üretimin iç pazar mı, yoksa dış pazar için mi yapılacağı tartışması, ticarete dayalı sınıflar arasında günümüzde bile sürmekte olan bir tartışmadır. Bu tartışma, dışa açılmak isteyen ithalat ve ihracattan zenginleşen büyük burjuvaziyle, iç pazara dayalı yerli burjuvazinin çıkarlarındaki bir karşıtlıktan kaynaklanır. İç pazara yönelik ticaretten geçimini sağlayan küçük ve yerli burjuvazi çok doğal olarak ticaretin dış etkilerden korunmasını ve gümrük duvarlarının yükseltilmesini talep ederken, dış ticaretten zenginleşen sınıfların toplumsal çıkarları için dış gümrüklerin zayıflatılması ya da kaldırılması gibi tam ters yönde önlemler gerekir. Yeniçeri Ocağının kaldırılmasının en açık nedeni olarak “17. yüzyıldan beri rüşvet ve gevşeklik gibi eğilimlerin ortaya çıkması” (Cem, 2015:151) ileri sürülmüş olsa da, bu kurumun dış ticaret ve dünya kapitalizmine bağlanma süreci önünde engel yaratmış olması, belirleyici nedenler arasında sayılabilir.

3.3. Burjuvazinin Ürünü Olarak Bürokrasi

18. yüzyıl sonrası Osmanlı devletinde “bürokrasinin rolü”, Türk modernleşmesine ilişkin çalışmalarda sıklıkla ileri sürülen bir kavramdır. Örneğin Keyder (2005:9), Türkiye’de modernleşmeyi gerçekleştiren kesimlerin burjuvazi değil, bürokrasi olduğunu vurgulamaktadır. Bürokrasinin Türk modernleşmesinde itici bir gücü olduğu kesindir. Bununla birlikte tüm siyasal olgular gibi bürokrasi de, toplumun sınıfsal yapısından bağımsız değildir. Karpat (2006:29)’ın belirttiği şekliyle Türkiye’de bürokrasi, burjuvaziden bağımsız bir kesim değil, burjuvazinin yarattığı ve burjuvaziye bağlı bir olgudur. Osmanlı devletinde 18. yüzyılın sonunda özel mülkiyet ve serbest ticaret esasına oturtulmuş bir sosyo-ekonomik düzen, akılcı bir yasal düzenin kurulmasını gerekli kılmıştır. Böylece Türkiye’de burjuvazi bürokrasiyi yaratmış, bürokrasi ise gerekli para kaynaklarını burjuvaziye temin etmiştir (Karpat, 2006:29). Gerçekten de Cem (2015:168)’e göre Türkiye’de kadı, müderris, müftü ve benzerlerinin sosyo-ekonomik düzeyi, serbest piyasa ekonomisinin gelişimine bağlı olarak çok yükselmiştir. Bu kesimler 18. yüzyıl sonundan başlayarak faiz yoluyla servetlerini genişletmişler (Cem, 2015:168), çıkarlarını kapitalizme dayalı sınıflarla birleştirmişlerdir. 18. yüzyıl sonunda sayıları muhtemelen 2000’i aşmayan Osmanlı sivil bürokratları, özel girişimci sınıfın güçlenmesiyle birlikte 1908’de 35.000 ile 50.000 kişi arasında geniş bir grup haline gelmiştir (Uslu ve Aytekin, 2015:98). Türk modernleşmesi tarihinin sonraki aşaması

olan Tanzimat Dönemi yenileşme adımları aşağıdaki bölümde yine ekonomik ve sınıfsal boyutlarıyla ele alınmıştır.

4. Tanzimat Dönemi Modernleşme Hareketlerinin Sınıfsal Temelleri

Tanzimat Dönemi modernleşme çabalarının öncelikli amacı “Batı’dan uygarlık almak” değil, özel girişimcilik temelinde dünya ekonomisiyle bütünleşmektir. Eğitim, kültür, güzel sanatlar, laikleşme ve çağdaş insan değerlerini edinmiş uygar bir toplum olmak amacı sonradan gelir. Gerçekte bir toplumun çağdaş ve evrensel insanlık değerleri ölçüsünde kendisini geliştirmesi son derece olağan ve doğru bir beklentidir. Örneğin laikleşme, kadının toplumsal yaşama katılması, bilim okullarının açılması ya da insan haklarının hukuksal bir güvenceye kavuşturulması yönündeki hamleler, Türk modernleşmesinin Tanzimat Dönemi’ndeki ilerici adımları olarak kabul edilmelidir. Bununla birlikte 18. yüzyılda olduğu gibi Tanzimat Dönemi’nde de, uygarlaşma amacı ikinci sırada yer almış ve uygar bir toplum olma amacının bütün içeriği kapitalist yoldan zenginleşmeye çalışan elit sınıfların süzgecine göre şekillenmiştir. Hukuk, laikleşme ve eğitim alanındaki düzenlemeler, yüksek sınıfların toplumsal çıkarlarını merkeze almaktadır.

Gerçekten de Tanzimat Dönemi özel girişimciliğe dayalı elit bir sınıf oluşturmak, 16. yüzyıldan beri haksız yoldan mülkler edinen yeni sınıfların, bu mülklerini güvence altına almak ve sınıfsal ayrıcalıklarını sürdürmek yolundaki amaçlarının açık bir ürünüdür (Akşin, 2014: 36; Ahmad, 2008:39; Avcıoğlu, 2013:82; Cem, 2015: 215; Yerasimos, 1980: 344; Findley, 2011:88; Aytekin, 2015:43). Bu gerçek dururken, günümüzde Tanzimat Dönemi’nin çelişkilerini doğrudan “çağdaş uygarlık değerlerini almaya” bağlamak ve 19. yüzyılda Türk toplumunun uygarlık alma çabalarını yadırgamak, çağdaş insanlık değerlerinin evrensel niteliğine karşı çıkmakla birlikte kapitalizmle bütünleşme sürecini gözden kaçırmak anlamına gelecektir. Kapitalistleşmek ve dünya kapitalist sistemiyle bütünleşmek amaçlarının ürünü olan Tanzimat Dönemi, aşağıdaki bölümde inceleyeceğimiz yönleriyle özel girişime dayalı iki toplumsal sınıfın gelişip serpilmesinde belirleyici rol oynamıştır.

4.1. Toprakta Özel Mülkiyetin Hukuksal Güvenceye Kavuşması ve Yerli Girişimci Sınıfların Doğuşu

Tanzimat Dönemi, özel kişilere mülkiyet edinme, mülklerini satabilme ve miras bırakabilme haklarının yasal güvenceye kavuşturulduğu bir tarihsel aralıktır. Özel mülkiyet hakkı öncelikle Tanzimat fermanıyla birlikte resmileşmiş, 1858 Arazi Kanunu ile toprak alanında genişletilmiştir. Özel mülkiyet ve servetin güvence altına alınması yönündeki girişimler Tanzimat Döneminin belkemiğini oluşturmalarına

karşın, çok doğal olarak, hiç mülkü olmayan küçük üreticiler ya da gündelikçiler için hemen benimsenebilir bir yenilik anlamı taşımayacaktır. Öyleyse Tanzimat yenilikleri, öncelikle miri toprak düzeninin 16. yüzyıldan sonraki çözülüşüyle birlikte geniş arazilere el koyan güçlü sınıfların toplumsal konumlarını güçlendirmiştir. Bu kişiler, önceki dönemlerde, vergi toplama hakkının özel kişilere devredilmesiyle birlikte taşra üzerinde ciddi sermaye birikimleri sağlamışlar ve bir süre sonra siyasette söz sahibi olmuşlardı (Aytekin, 2015: 42). Tanzimat Dönemi'nde ise bu dönemin hukuk anlayışından yararlanarak, ellerindeki topraklara kanunen sahip çıkmakta ve ekonomik durumlarını sağlamlaştırmaktadırlar (Cem, 2015: 41). Durumları sağlamlaşan bu kesimler, sonraki dönemde kapitalist çiftçilere dönüşerek Müslüman-Türk orta sınıfını oluşturacaktır (Karpaz, 2006:60; Ahmad, 2008:40). Türkiye'de sonraki dönem modernleşme hareketleri, yerli orta sınıfın gelişimine bağlı olarak yeni biçimler kazanmıştır.

4.2. Dış Ticarete Dayalı Sınıfların Gelişmesi

Dış ticaret, ithalat ve ihracata dayalı sınıfların başlıca etkinliği ve zenginlik kaynağıdır. İşte Türk modernleşmesinde Tanzimat reformlarından yararlanan başka bir toplumsal sınıf, geçimlerini daha çok dış ticaret yoluyla sağlayan büyük burjuvazi çevreleri olmuştur. Gerçekte Osmanlı toplumunda dış ticarete dayalı kesimlerin güçlenip zenginleşmesinin önünü açan asıl gelişme, İngiltere ile imzalanan ve gümrükleri düşürerek bir serbest piyasa rejimi getiren 1838 Balta Limanı Antlaşmasıdır. 1856 ve 1863 yılları arasında ise Fransız kaynaklı deniz ve ticaret yasalarının kabul edilmesi gibi, dış ticareti ya da serbest piyasa ekonomisini perçinleyen başka adımlar da atılmıştır (Karpaz, 2006:35). Bunun yanında, ulaşım ve haberleşme alanında önemli sıçramaların gerçekleştiği, 1870'lerin sonlarından itibaren buharlı gemilerin ticaret ilişkilerinde ağırlıklı olarak kullanılmaya başlandığı belirtilmelidir (Gürakar, 2012:116). Bu gelişmelerle birlikte İmparatorluğun özellikle dünya ekonomisiyle bütünleşmekte olan ve önemli ihraç limanlarının hinterlandında yer alan Çukurova, Kıyı Ege, Makedonya ve Lübnan gibi bölgelerinde tarım faaliyetlerinin ticari boyutlara ulaştığı görülebilir (Aytekin, 2015:42). Örneğin Findley (2011:111)'in saptamalarına göre bu bölgeleri kapsayan alan içinde 1840 ile 1876 yılları arasında Osmanlı ihracatı 4.7 milyon sterlinden 20 milyon sterline yükselmiştir.

Öyleyse Tanzimat Dönemi, çıkarları kapitalizmle bütünleşmiş iki toplumsal sınıfın yararına gelişmiştir. Türk modernleşmesinin bu döneme kadar olan süreci içinde yenileşme hareketleri, Türk toplumunun büyük çoğunluğunu oluşturan daha alt sınıflar ve köylülüğe hiç uğramamıştır. Bununla birlikte sonraki dönemlerde, dış ticarete dayalı özellikle Müslüman olmayan büyük burjuvazi ile Müslüman-Türk orta sınıfını oluşturan yerli burjuvazinin çıkarları da birbirine karşıtlık temelinde bir

çizgi izleyecektir. Örneğin Arazi Kanunuyla ilk temelleri atılan Müslüman-Türk orta sınıfı gelişmeye başladıkça söz konusu Tanzimat düzenlemeleriyle güvenceye kavuşan dış ticaret tekellerine karşı çıkmış ve milli burjuvazinin temsilcisi olmuştur (Petrosyan, 2015:130). Namık Kemal ve Ziya Paşa önderliğinde ortaya çıkıp gelişen Yeni Osmanlılar hareketi, bu yeni sınıfın en somut örgütlenmesidir. Yeni Osmanlılar örgütlenmesinde ifadesini bulan küçük ticaret çevreleri, yerli girişimci, esnaf ve zanaatkarlar kendi zenginlik alanlarını daralttığı için Türkiye'nin yabancı sermayeye bağımlılığına karşı çıkacaklar, özellikle 1. Meşrutiyet devriminden sonra siyasal iktidara ortak olmaya başlayacaklardır.

Toplumun en geniş sosyal sınıfını oluşturan köylüler ise Tanzimat Dönemi modernleşme adımlarıyla ilgisi olmayan tek sınıf özelliği göstermişlerdir. Köylüden alınan vergiler 1872-73 yılında en üst düzeye ulaşmış, devlet gelirleri içinde öşür vergisi tek gelir kaynağı olmuştur (Cem, 2015:490). Üreticiler tefeci baskısı altında giderek daha çok ezilmiş, kapitalizmin ihtiyacı olan yol yapım ve onarımlarında zorla çalıştırılmışlardır (Petrosyan, 2015: 20-25). Mültezimleri kaldırıp yerine meclis üyeleri gibi devlet görevlilerini getiren Tanzimat yenilikleri, beklenen sonucu vermemiştir. Her şehirdeki meclis üyeleri, halkı eski derebeylerinden çok daha kötü şekilde baskı altında tutmuşlardır (Karpas, 2006: 40). 1841 yılından 1889'a kadar Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde ve Suriye, Lübnan, Filistin'de şiddetle bastırılan köylü isyanları görülür. Aytekin (2015:49)'in saptamalarına göre bu isyanlar doğrudan Tanzimat yeniliklerine karşı değil, fakat Tanzimat yeniliklerinin köylü sınıflarını da içine almasını talep eden hareketlerdir. Başka deyişle köylüler yeniliğe ve uygarlaşmaya değil, bu yeniliklerin kendilerini dışlamasına karşı çıkmışlardır. Aşağıdaki bölümde, Türk modernleşmesinin Tanzimat'tan sonraki genel niteliğini oluşturan Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin maddi temellerinin incelenmesine yer verilecektir.

5. Meşrutiyet Dönemi Modernleşme Hareketlerinin Maddi Temelleri

20. yüzyılın hemen başındaki dönemde Türk modernleşme hareketinin dünya kapitalizmiyle bütünleşme amaçlarının hızlandığı vurgulanmalıdır. 2. Meşrutiyet Dönemi, Tanzimat'ın yenileşme adımlarıyla güçlenen büyük ticaret burjuvazisi ile yine bu dönemde tohumları atılan yerli burjuvazinin ortak çıkarlar temelinde siyasal iktidarı ele geçirdiği bir tarihsel süreçtir. İlk olarak Balkan Savaşları'na kadar olan dönemde öncelikle büyük ticaret burjuvazisinin çıkarları temelinde adımlar atılmıştır. Gümrüklerin kaldırılması sürecinin devam etmesi, bankacılık mevzuatının liberalleşmesi ve Avrupa kökenli sigorta şirketlerinin Türkiye'de hukuksal bir güvenceye kavuşması büyük ticaret burjuvazisinin yaşama geçirilen toplumsal çıkarlarından bazı örnekler olarak gösterilebilir. Gerçekten de Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Türkiye'nin dış ticaret hacmi 1840-1914 yılları

arasında 14 kat artmıştır. Tarım ticarileşmiş ve ihracata yönelmiş, uluslararası ticaretin gerekleri doğrultusunda kara ve deniz ulaşım teknolojilerinde ilerlemeler görülmüştür (Uslu ve Aytekin, 2015:94). Dış ticaret yoluyla zenginleşen azınlıkların 1908 yılından Balkan Savaşları'na kadar olan dönemde İttihat ve Terakki hükümetini desteklemesi ise 2. Meşrutiyetin ilk yıllarındaki yenileşme hareketlerinin sınıfsal temeli konusunda başka bir örnektir. Müslüman-Türk orta sınıfın ekonomik çıkarlarına ilişkin önlemler, bu dönemde bir adım geride kalmıştır.

Balkan Savaşları'ndan sonraki dönemde ise Müslüman-Türklerden oluşan yerli burjuvazi siyasal iktidarı tümüyle ele geçirmiş ve yenileşme adımlarını bu kez kendi sınıfsal çıkarlarına göre düzenlemeye başlamıştır. Bu dönemde siyasal yönetimin biricik amacı yerli burjuvazinin korunması ve desteklenmesidir. Destek eğilimi, 2. Meşrutiyet'in bazı toplum kuramcılarında açıkça görülür. Örneğin Çarlık Rusya'sından Türkiye'ye gelen Meşrutiyet Dönemi kuramcısı Yusuf Akçura, burjuvaziyi modern devletin temeli olarak göstermiş ve Türklerin kendi içlerinden bir burjuva sınıfı çıkartmalarının zorunlu olduğunu vurgulamıştır (Ahmad, 2007: 58). Benzer şekilde, İttihatçı hükümetin Balkan Savaşı sonrası kuramcılarından Aleksander Helphand Parvus'un gümrük vergilerinin yükseltilmesi, yerli girişimciye ekonomik ayrıcalıklar tanınması ve modernleşmenin kesinlikle yerli burjuvaziyle gerçekleşebileceğini içeren teorisi, Meşrutiyet Dönemi yenileşme adımlarına yön vermiştir (Georgeon, 2006:33).

Gerçekten de gümrük duvarlarının yükseltilmesi, kapitülasyonların kaldırılması, yerli mal kullanımının önemine vurgu yapılması, yabancı şirketlere Türk personel çalıştırma ve işyerlerine Türkçe tabela zorunluluğu getirilmesi, okul müfredatlarına Türkçe derslerinin konulması, taşımacılıkta Osmanlı gemilerinin kullanılması, ticaret kooperatifleri oluşturularak ticaretin Müslümanların eline geçmesinin amaçlanması türünden hamlelerin tümü Balkan Savaşlarından sonra yaşama geçirilmiştir. Görüldüğü gibi Türk modernleşmesinin en belirgin köşe taşlarından olan Meşrutiyet Dönemi, iki toplumsal sınıfın çıkarları merkezinde bölünmüş olmasına karşın, toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan köylü sınıfının ve emeğiyle geçinmek zorunda olan küçük üreticilerin toplumsal çıkarları her iki dönemde de kesinlikle gündeme gelmemiştir. Örneğin bu konuda Yerasimos (1980:578), Türk modernleşmesini yürüten Jön Türklerin Meşrutiyet Dönemi'nde bütün iplerini burjuvazi-bürokrasinin eline verdiklerini, yalnızca eşrafla ittifak kurduklarını, emeğe dayalı geniş toplumsal kesimlerin desteğini aramak gibi bir çabaya ise kesinlikle girmediklerini ifade eder. Petrosyan (2015:307-308) konuya ilişkin benzer tespitlerde bulunmuş, Jön Türklerin köylü sınıfların desteğine gerek görmeyişlerini toplumsal yapı konusunda yeterli bilgilerinin olmayışına ve toplumsal sınıfları yadsıyan pozitivist ekole yakın olmalarında aramıştır. Aşağıdaki

bölümde, Müslüman-Türk orta sınıfın siyasal ve ekonomik iktidarına yönelik somut adımların Cumhuriyet Dönemindeki genel gidişi incelenecektir.

6. Cumhuriyet Dönemi Modernleşme Hareketlerinin Sınıfsal Temelleri

Benimsemiş oldukları kapitalist yoldan kalkınma stratejileri açısından Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemleri arasında benzerlikler bulmak mümkündür (Mardin, 2004:222). Meşrutiyet döneminde yerli burjuvazinin desteklenmesi yönündeki çabaların 1929 yılına kadar zayıfladığı görülse de, bunun nedeni Lozan Antlaşması'nda yer alan ve gümrük vergilerinin düşük tutulmasına yönelik hükümlerdir. 1929 yılından sonra ise Müslüman Türk burjuvazisini destekleme yönündeki çabaların yeniden ağırlık kazandığı söylenebilir. Cumhuriyet Dönemi'nde Müslüman-Türk burjuvazisini siyasal ve ekonomik boyutlarıyla güçlendiren yenileşme adımlarını beş temel başlık altında değerlendirebiliriz. Bunlardan birincisi 1923 yılındaki nüfus mübadelesi, aynı yıl gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi kararları, İş Bankasının kurulması, Teşvik-i Sanayi Kanunu ve sonrasında resmi olarak belirlenen devletçilik ilkesidir.

Ekonomi alanında yukarıda sayılan yenileşme adımlarının tümü, Türkiye'de uluslararası ve yerli çapta ticaretle ilgilenen büyük toprak sahiplerinin; ayrıca, başlıca zenginlik kaynağı ticaret olan sermaye sahibi kesimlerin desteklenmesi ve korunmasına yönelik koruma ve destek hamleleridir. Bu nedenle bazı araştırmacılar, Cumhuriyet Dönemi yenileşme adımlarının arkasında ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinin olduğunu önemle vurgulamışlardır (Şener, 2015:213). Reformlarla ilgili olarak Mardin (2004:226), Türkiye'de yerli burjuvazinin gelişmesinde hiçbir adımın nüfus mübadelesi kadar etki yapmadığını ileri sürmektedir. Onun tespitlerine göre nüfus mübadelesi öncesinde Rumlar, Batı Anadolu'da ekilebilir alanın yüzde 15'ini işletmekteydi. Türk yönetimi, bölgeyi terk eden Rumların geriye kalan tüm mülklerine el koymuş ve bunları hemen satmıştır (Mardin, 2004:226). Şener (2015:202)'in benzer yöndeki saptamalarına göre ise tehcir kararlarından sonra Rum ve Ermenilerden kalan topraklara bedelsiz olarak ya da çok küçük bir bedel ödeyerek büyük toprak sahipleri el koymuştur. İkinci olarak İzmir İktisat Kongresi, Türk modernleşmesinin temellerinde yerli burjuvazinin siyasal iktidarını gören önceki dönem yenileşme adımlarını sürdürmüş ve bu yönde kararlar almıştır. Kongre kararları ameleye işçi denilmesini yasalaştırmak ve işçilerin sendika kurmasını uygun bulmakla birlikte, esas olarak özel girişimciliğe destek ve kredi sağlanmasını, ayrıca yerli girişimcilerin yabancı tekeller karşısında korunmasını içerir (Cem, 2015:199).

Diğer yandan, 1924 yılında İş Bankasının kurulması, Findley (2011:271)'e göre "siyasal ve finansal sermayenin kendi aralarında girdiği ittifakın bir sonucudur".

Başka deyişle ülkeyi yönetenler, büyük sermaye gruplarıyla işbirliği yaparak kendileri de zenginleşmişlerdir. Banka yoluyla özel sanayicilere en çok ihtiyaç duydukları destekleyici krediler verilmiştir. Aynı şekilde 1927 yılındaki Teşvik-i Sanayi Kanunu da, özel girişimcilerin sanayi yatırımları için özendirilmesi işlevini görmüştür. Kanun yoluyla, sanayiye dayalı bütün özel girişim alanlarına yönelik geniş vergi muafiyetleri, bedelsiz arazi, ucuz hammadde ve enerji alanlarında kolaylıklar sağlanmıştır (Findley, 2011:272; Şener, 2015:201). Cumhuriyet Dönemi Türk modernleşmesi içinde en çok tartışılan yenileşme adımı ise devletçiliktir. Devletçilik ilkesi sözcük anlamı olarak özel sektörün karşısında olan kamucu bir üretim ekonomisini çağrıştırdığı için toplumcu ya da sosyalist kalkınma stratejileriyle karıştırılabilmektedir. Oysa Türk modernleşmesi, başladığı tarihsel dönemlerden Cumhuriyet'in sonuna kadar olan süreç içinde emekçi sınıfların yararını gözetken kamucu modernleşme yollarına her zaman uzak kalmış ve karşı çıkmıştır. Keyder (2005:150)'in belirtmiş olduğu gibi, "devletçi model, siyasal bir elit ile emeklemekte olan bir burjuvazinin hızlı bir birikim sağlamak için güçlerini birleştirerek ve yeni bir toplumsal sistem kurma iddiasıyla, işçi sınıfını ağır baskılar altında tutup tarım sektörünü sömürürken, yalıtılmış bir milli ekonomi alanı yaratmalarına dayanır". Gerçekten de Türkiye'de 1930'lu yıllarda benimsenen devletçilik ilkesi, koyu bir liberalizme yaramış, liberalizmi desteklemiş ve onun eksik kalan yerlerini tamamlamıştır. Cem (2015:241)'in deyişle Türkiye'de 1930 sonrasındaki devletçilik, "özel girişimciliğin hamiliği" işlevini yürütmüştür. Devletçi politikanın kapitalist işlevi açıklığa kavuşturulduğunda, Cumhuriyet Dönemi'nin kapitalist yoldan kalkınma amaçları netleşmiş olmaktadır.

7. Sonuç

Böylece makalenin sonuna geldiğimizde, Türk modernleşmesinin temellerinde özel girişimcilik ve dünya kapitalizmiyle bütünleşme amaçlarının bulunduğu görülmektedir. Makalemizde benimsediğimiz yöntem anlayışı, tarihsel bir süreç, olgu ya da toplumsal bir olayın maddi gerçeklikten yola çıkılarak incelenmesidir. Toplumsal olaylar eğer, içinden çıktıkları sınıfsal-ekonomik gerçeklik içinde incelenebilirse bilimsel olarak çözümlenmiş olurlar. Türk modernleşmesi tarihine yalnızca görüntü olarak bakarsak, Batı uygarlığından alınan laiklik, hukukun üstünlüğü ve hümanizma gibi değerlerin Türkiye toplumuna uygun olmadığı ve bu nedenle Türk modernleşmesinin geniş halk kitlelerinden destek alamadığı gibi hiç bilimsel olmayan, akıl dışı bir yanıla düşebiliriz. İnsanı yücelten, onu koruyan ve ileriye götüren bütün insanlık değerleri evrenseldir. Hangi coğrafyada olursa olsun bu uygarlık değerlerinin alınması gerekir. Burada bir yanlışlık yoktur. Türk modernleşmesine ilişkin tartışılması gereken asıl konu, ona temel rengini veren burjuvazi ve kapitalist yoldan kalkınma stratejileridir.

Türkiye’de uygarlık alma girişimleri uluslararası ticaretten zenginleşen büyük burjuvazi ve Müslüman-Türk yerli burjuvazi tarafından yürütülmüştür. Bunun iki sonucu olmuştur. Birinci olarak laiklik, hukuk, eğitim, dil politikası, çoğulculuk, demokrasi gibi yenilikler Türkiye toplumunun kendi yapısı ve dünya görüşü süzgecinden geçerek değil, burjuvazinin ya da büyük toprak sahiplerinin toplumsal çıkarları doğrultusunda şekillenmiştir. Türk toplumuna yönelik reformlar, “ilerici” ve “uygarlık taşıyıcısı” olarak sunulmuş olsa da, gerçekte bu devrimlerle toplumsal kültürün kapitalist dünya sistemiyle örtüşmeyen özelliklerinin törpülenmesi ve halk kültürünün öncelikle kapitalizmle uyumlu bir düzeye getirilmesi amaçlanmıştır. Örneğin toplumsal yaşamı hukuksal bir güvenceye kavuşturan Tanzimat reformları, gerçekte yalnızca toprağı ya da mülkü olan kesimler için hazırlanmıştır. Köy yolları, köylüler için değil ticaret yoluyla zenginleşen kesimlerin en temel ihtiyaçları doğrultusunda yapılmıştır. Devam edersek, Latin alfabesinin kabulü, hafta tatilinin Pazar gününe alınması, Medeni kanunun yaşama geçirilmesi, ölçülerde Batı birimlerinin kullanılması, soyadı yasası ya da kadın haklarının kabul edilmesi gibi yenilikler, özel girişim ve rekabet olgularıyla barışık kuşaklar yetiştirmek ve kapitalist dünya sistemiyle bütünleşmek amaçlarıyla birlikte ele alınmıştır.

İkinci olarak ise Türk modernleşmesi, Türkiye’deki geniş toplum kesimlerinin 16. yüzyıldan başlayarak giderek bozulan ekonomik ve siyasal konumlarında olumlu bir değişim yaratamadığı gibi, Türk modernleşmesinin böyle bir çabası da olmamıştır. Yenileşme hareketlerine kadar olan süreçte toplumsal konumu en çok sarsılan, “ayaklar altında” kalan, giderek daha çok ezilen kesimler, topraksız ya da mülksüz olarak ifade edebileceğimiz ve yalnızca emek yoluyla geçinmeye çalışan geniş toplum kesimlerdir. Fakat emeğiyle geçinen toplum kesimleri, yenileşme hareketlerinde söz söyleyemeyen, daha açıkçası, söz hakkı verilmeyen tek sınıftır. Türk modernleşmesi olarak adlandırılan dönem, dış ticaretten zenginleşen büyük burjuvazi çevrelerine yönelik kolaylaştırıcı nitelikte düzenlemelerle başlatılmış, sonrasında dış ticaretten ya da kapitülasyonlardan büyük zarar gören Müslüman-Türk burjuvazisinin ortaya çıkması ve bu sürece itiraz ederek siyasal iktidarı ele geçirmesiyle yeni renkler kazanmıştır. Köylü sınıfı ise her dönemde sessiz ve durağan kalmış, ezilmiştir. Türk modernleşmesinde köylülerin mültezim ve ağa baskısından kurtarılması, sosyal bir güvenceye kavuşturulması, vergilerin azaltılması, askerlik süresinin kabul edilebilir süreye çekilerek yasal güvenceye bağlanması gibi yenilikler görülmez ya da uzun süre gündeme gelmez. Daha önemlisi, köylüler, 1876’dan başlayarak kurulan ve siyasal iktidarda pay sahibi olan meclislerde hiç bulunmamışlar ya da bu meclislerde karar verici bir güce ve sayıya hiç ulaşamamışlardır.

Tarihsel materyalist bir çözümlemeye konu yaklaşıldığında ortaya çıkan sonuçlar, geniş toplumsal kesimlerin Türk modernleşmesinde belirlenmiş amaçları günümüzde neden desteklemediğine yönelik yeni açıklama biçimleri edinmemizi sağlamaktadır. Doğa bilimleri ile karşılaştırıldığında sosyal bilimler, olasılığa daha açık disiplinlerdir. Türk modernleşmesi konusunda ise olasılıklara dayalı varılabilecek en açık sonuçlardan birisi şöyle belirtilebilir: Geniş toplum kesimlerinin Batılı ve modernleşmeci ideolojilere kuşkuyla yaklaşmasının altında “laikliğin değerlerimize uygunsuz olması değil”, bu modernleşme ideolojilerinin her zaman sermaye sınıflarına dayalı ve emekle geçen toplum kesimlerinin üzerindeki yükü kesinlikle hafifletmeyen nitelikler taşıması yatmaktadır.

KAYNAKLAR

Ahmad, F. (2007). *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (Çeviren: Yavuz Alogan). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ahmad, F. (2008). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye* (Çeviren: Sedat Cem Karadeli). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akşin, S. (2014). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: İmge Yayınları.

Avcıoğlu, D. (2013). *Türkiye'nin Düzeni, Dün, Bugün, Yarın*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.

Aydın, E. (2013). *Osmanlı Gerçeği, Nizam-ı Alem'in Gayrı Resmi Tarihi*. İstanbul: Literatür Yayınları.

Aytekin, A. (2015). Kapitalistleşme Merkezinin Kavşağında. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (Editör: Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu). İstanbul: Yordam Yayınları.

Berkes, N. (1972a). *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, (1. Cilt). İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Berkes, N. (1972b). *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, (2. Cilt). İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Cem, İ. (2015). *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Findley, C. (2011). *Modern Türkiye Tarihi, İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007* (Çeviren: Güneş Ayas). İstanbul: Timaş Yayınları.

Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi* (Çeviren: Ali Berktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gökalp, Z. (2004). *Türkçülüğün Esasları* (Günümüz Türkçesiyle). İstanbul: İnkılap Yayınları.

Gürakar, T. (2012). *Türkiye ve İran, Gelenek, Çağdaşlaşma, Devrim*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Haldun, İ. (2011). *Mukaddime 1. Cilt* (Çeviren: Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergah Yayınları.

Haldun, İ. (2013). *Mukaddime 2. Cilt* (Çeviren Turan Dursun). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Karpat, K. (2016). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma* (Çeviren: Dilek Özdemir). Ankara: İmge Yayınları.

Keyder, Ç. (2005). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kızılcılık, S. (2000). *Baykan Sezer'in Sosyoloji Anlayışı*. Ankara: Anı Yayınları.

Kongar, E. (2004). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Yayınları.

Lewis, B. (2007). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çeviren: Metin Kırıtlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mardin, Ş. (2014). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri:1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2004). *Türk Modernleşmesi* (Derleyenler: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.

Petrosyan, Y. A. (2015). *Sosyalist Açıdan Jöntürk Hareketi* (Çeviren: Ayşe Hacıhasanoğlu ve Mazlum Beyhan). İstanbul: Yordam Yayınları.

Sabahaddin, P. (1999). *Türkiye Nasıl Kurtarılabılır? Ve İzâhlar*. Ankara: Ayraç Yayınları.

Sezer, B. (1988). *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*. İstanbul: Sümer Yayınları.

Şener, M. (2015). Batı Uygarlığının Peşinde. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (Editör: Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu). İstanbul: Yordam Yayınları.

Turhan, M. (1980). *Garplılaşmanın Neresindeyiz?* İstanbul: Yağmur Yayınları.

Türkdoğan, O. (2004). *Milli Kültür, Modernleşme ve İslam*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.

Uslu, A. ve Aytekin, A. (2015). “Burjuva Devriminin ve Savaşın Belirsiz Sınırlarında”, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (Editör: Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu). İstanbul: Yordam Yayınları.

Yerasimos, S. (1980). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Bizans'tan 1971'e* (Çeviren: Babür Kuzucu). İstanbul: Gözlem Yayınları.